

svetovno vojno; Janez Šumrada: Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja; Egon Pelikan: Tajno štetje prebivalstva v Julijski krajini leta 1933; Mateja Sedmak: Narodnostno mešane zakonske zveze; Roberto Starec: Vodni mlini v Istri. Zgodovinsko-etnografska študija; Marina Furlan: Psihološki vidiki dvojezičnosti; De Min Raffaella: Mehkužci obalnega morja v Tržaškem zalivu; Lovrenc Lipej: Sečoveljske soline; Rada Cossutta: Slovenski dialektološki leksikalni atlas Slovenske Istre; Darko Darovec: Kratka zgodovina Istre.

Salvator Žitko
predsednik

33. študijski teden: Ekonomija in umetnost od 13. do 18. stoletja

Prato, 30. april – 4. maj 2001

Znanstveni posvet Mednarodnega inštituta za gospodarsko zgodovino »F. Datini« iz Prata je bil tokrat posvečen gospodarskim vidikom tistega, čemur pravimo umetnost. Razpravljavci so se ukvarjali z vsemi vrstami izdelkov te človekove dejavnosti, razen z arhitekturo, ki je po mnenju prvega uvodničarja, predsednika znanstvenega sveta inštituta Hansa Pohla z univerze v Bonnu, posebna, zelo raznolika kategorija in se zato ne bi dobro vključila v koncept posveta. Ta pa je bil, umestiti to posebno dejavnost v gospodarske tokove vsakokratnega prostora in časa in pokazati njihovo medsebojno povezanost ter vzvode zanjo. O tej temi je razpravljalo in diskutiralo več kot petdeset udeležencev raznih strokovnih profilov, zgodovinarjev različnih specialnosti, ekonomistov, umetnostnih zgodovinarjev, antropologov, zbiralcev in prodajalcev starin. Rezultat – skoraj decimeter debel zbornik razprav in diskusij, ki bo, tako kot vsi dosedanji Datinijevi zborniki, pazljivim bralcem še dolga leta vir podatkov, novih spoznanj in raziskovalnih navdihov. Datini je v zgodovinopisju intelektualna špica, zgled resnega dela, tam ni prostora za blef, modne domislice in bližnjice.

Pohl je za začetek namenil nekaj besed terminu »umetnost« (ars) v obravnavanem obdobju in seveda ugotovil, da ljudje takrat še niso delali vrednostnih razlik: umetnost jim je obsegala vse, od izjemnih, unikatnih del, do bolj ali manj mojstrskih izdelkov in reprodukcij originalov, če se omejimo samo na predmete. Današnji koncept umetnosti se je rodil šele ob koncu 18. stoletja, ko so francoski enciklopedisti začutili potrebo razmejiti in opisati zvrsti umetnosti.

Drugi uvodničar, profesor Arnold Esch z nemškega zgodovinskega inštituta v Rimu, je suvereno uporabil besednjak, ki ga v zvezi z umetnostjo nismo najbolj vajeni: govoril je o povpraševanju in proizvodnji, cenah, honorarjih, naročnikih, trgu, specializiranih trgovcih in trgovskih mrežah. Spraševal se je in iskal odgovor na dejstvo, da je na primer renesančna Italija proizvedla toliko umetniških del vseh vrst, ki še danes v velikem številu kljubujejo zobu časa. In Nizozemska 17. stoletja toliko slik, s katerimi so bili okrašeni domovi vesoljne Evrope?

Že renesančni umetnostni zgodovinar Giorgio Vasari je za razmah in širitev renesančne umetnosti navajal ekonomske razloge in je opazil, da zaradi številnih nadarjenih umetnikov v Firencah med njimi prihaja do konkurence, vedno bolj pogosto pa sprejemajo tudi naročila izven rodnega mesta. Tudi najstarejši znani naročniki in mecen, renesančni dvorjani, so se zavedali socialnega in ekonomskega pomena umetnosti, ki nikakor ni bil le v denarju: investirati v umetnost je pomenilo investirati v svoj družbeni položaj, družbeni položaj pa je bil spet vreden več kot le golo premoženje. Svojemu nosilcu je omogočal kredite vsake vrste.

Prvi del posveta je bil namenjen teoriji, opredelitvi predmeta in raziskovalnim metodam. V sijajnem referatu o ekonomiji in »svetovih umetnosti« je Laurence Fontaine z evropskega inštituta v Firencah govorila o usodnih povezavah med družbeno močjo, denarjem in umetnostjo, o nastajanju in vlogi okusa, značilnega za neko dobo in prostor, celo za posamezne družbene skupine, ter z njim povezanimi vrednotami. Danes vse družbene vede preverjajo, kje so meje njihovega področja dela in se odpirajo drugim vedam, zato so tudi v zvezi z disciplino, ki se ji reče umetnostna zgodovina, umestni, celo nujni

nekateri miselni premiki. Opozorila je na znano dejstvo, da sta pojem umetnosti in umetnostna zgodovina kot veda zahodnoevropski konstrukt čisto določenega časa in pojasnila razvoj terminov »lepe« in »mehanske« umetnosti, ki jima v slovenščini približno ustrežata besedi »umetnost« in »uporabna umetnost«. Do poznega srednjega veka so z besedo *ars* označevali posebno mojstrsko narejene izdelke, potem pa je njihov estetski videz počasi postajal vrednost in vrednota sam po sebi. Rodila se je »umetnost«.

Zaradi izsledkov antropologov, ki proučujejo umetnostno produkcijo neevropskih dežel, je po njenem danes mogoče reči, da umetnost nima neke absolutne in transkulturalne vrednosti, da jo mora zgodovinar obravnavati kot miselno kategorijo, umetnostni zgodovinar pa se mora zavedati, da je predmet njegovega zanimanja kot družbeni konstrukt spremenljiv v času. Kar pa se tiče potrošnikov, se pravi kupcev in naročnikov, velja še danes, kar je veljalo nekoč, da je namreč videz več kot bit: hiše in njihova oprema, obleke in življenjske navade omogočajo hitro in vidno razporejanje ljudi.

Antropologija, in posebej znameniti esej o daru Marcela Maussa, imata po njenem velike zasluge za kulturno interpretacijo ekonomije, ki je v svojem bistvu izmenjava dobrin. Sestavni del tega je tudi dar, ki se v vseh časih in kulturah pojavlja v na videz iracionalnih sistemih izmenjave, ki pa so globoko utemeljeni v boju za oblast. Nemajhen delež pri teh darovih imajo umetniški izdelki (predmeti, stavbe, prireditve vseh vrst). Zato bo po njenem potrebno še naprej raziskovati zelo dinamična razmerja med umetnostjo, močjo (oblastjo) in denarjem, kjer ima veliko vlogo zaporedje dati-sprejeti-vrniti. Vse te pojave lahko opazimo tudi v naših preteklih družbah, le pozorni nismo bili nanje. Samo za primer: ritualu dednih poklonov, v katerem imajo pomembno vlogo tudi medsebojna darila vladarja in predstavnikov elit, so sodobniki pripisovali tako velik pomen, da so ga vedno skrbno zapisali in opise v pozni fazi tudi izdajali v posebnih knjižicah.

Nekateri razpravljavci so razglabljali o tem, kaj so ljudje v tistih časih razumeli pod besedo »umetnost«. Ali samo lepo izdelane predmete, ali pa tudi dogodke, glasbo, gledališče in slovesnosti vseh vrst. V časih, ko je bila zapisana beseda rezervirana za redke pismene, je velika večina ljudi najbolj razumela podobe vseh vrst, tako da se v tej zvezi zdi upravičeno govoriti o vizuelni mentaliteti in vizuelni kulturi.

Kar nekaj referentov se je ukvarjalo s fenomenom trgovine z umetniškimi izdelki. Tako je na primer Ennio Concina z univerze v Benetkah prikazal razmerje med umetnikom in trgovcem v mediteranskem svetu. Tu – mišljena je seveda prvenstveno Italija – se je anonimni trg z umetniškimi predmeti razvil že v 15. stoletju, umetnikom mecenji niso bili več potrebni, slikarji so se lotili serijske proizvodnje slik z modnimi motivi in žanri. V zvezi z žanri je bilo zanimivo razmišljanje Reinholda L. Falkenburga z univerze v Berkeleyu o razvoju motiva krajine od poznega srednjega veka dalje, John Michael Montias z Yale-a pa je na podlagi študija prodajnih katalogov sejma slik v Amsterdamu 17. stoletja preciziral časovne okvire, v katerih so se v večjih količinah pojavili različni žanri: v 20-ih letih marine in motiv *vanitas*, v 30-ih morská obrežja in bitke, v 40-ih tihožitja z ribami, v 40-ih in 50-ih kače in kuščarji. V tem stoletju so prodajali umetniške izdelke tudi na običajnih sejmih, po vsej Evropi pa jih je ob vsej drugi robi prenašala tudi množica kramarjev. Nizozemske dežele so sploh dolgo in dobro živele od svojih slikarjev: če so bili francoski fiziokrati 18. stoletja mnenja, da je gonilo napredka poljedelstvo, pa je v tem obdobju na Nizozemskem predstavljalo gonilo bogastva in razvoja 3000 tamkajšnjih trgovcev z umetninami.

A najprej so obogateli trgovci z grafikami, kot je prikazal John Brewer z univerze v Chicagu. Iznajdba tiska je že v 16. stoletju omogočila silen pretok teh drobnih posrednikov in popularizatorjev oblik in vsebine, po katerih je koprnelo vedno več zbiralcev. Grafični listi so bili dostopni po zmernih cenah, dostopni pa so bili tudi grafiki sami, ki so postali zelo mobilni. Rodi se mednarodni trg, ki ustvarja podobo sveta.

Ekonomist Neil De Marchi z univerze v Durhamu je na primeru Antwerpna in Amsterdama podal pregled tržišča slik, na katerega sta imela kar največji vpliv število delujočih slikarjev in okus kupcev. Navedel je vrsto impozantnih števil v zvezi s to »proizvodnjo«, nastalih na podlagi študija zapuščinskih inventarjev, članstva cehovskih organizacij in sejmskih prodajnih katalogov. V zlato dobo nizozemskega slikarstva med leti 1580 in 1680 je tem delovalo od 400 do 800 slikarjev. Če so delali povprečno po 25 let in so naredili po 1,6 slike na teden, je to v tem obdobju pomenilo 4,7 milijona slik. Za te neznanske številke so bili »odgovorni« tudi trgovci – v tem času jih je bilo kakih 15.000 -, ki so spodbujali slikarje

in njihove izdelke posredovali odjemalcem po vsej celini. Konjunktura trga je trajala do srede 70-ih let 17. stoletja, ko so jo prekinile vojne z Anglijo in Francijo in se je veliko število mojstrov odpravilo s trebuhom za kruhom po Evropi: nekaj se jih je za krajši ali daljši čas ustavilo tudi pri nas.

Vprašanje okusa je po njegovem tesno povezano tudi s slikarsko inovacijo: pri tem se seveda zastavlja vprašanje, ali je bila inovacija prej ali je sledila okusu. V drugi polovici 17. in v 18. stoletju na primer so se na podobah in v družabnem življenju elit pojavili prizori iz kmečkih praznovanj, posebno znamenite »kmečke poroke«, – te so se pojavile v 40-ih letih 17. stoletja na sejnih v Antwerpnu in Parizu –, ki so bili priljubljena tema Davida II Teniersa in so jih preko grafičnih reprodukcij spoznali po vsej Evropi. Motivi iz kmečkega življenja so bili v našem prostoru znani že v drugi polovici 17. stoletja: na grafičnih listih pri zbiralcih (Valvasor!), na slikah v domovih plemstva in bogatih meščanov, v predpustnih zabavah družbenih elit. Seveda se je razpravljavec vprašal, zakaj sta kmet in njegov svet lahko postala na ta način zanimiva za plemenitnike. Predstavil je tezo Paula Alpersa, ki je raziskoval motiv pastorale, da sta tako kmet kot gospod v marsičem delila isto izkušnjo (letina, vreme, vojna, bolezen, vera, praznovanja), kar je rodilo zavest o medsebojni odvisnosti in do neke mere tudi upoštevanje kmečkega dela.

In kakšen je trg z umetninami (= starinami) danes? O tem je spregovoril umetnostni zgodovinar, ki je tudi ekonomist in strokovnjak za avkcije, Markus Eisenbeis iz Kölna. Opozoril je najprej na to, da se je izjemno razširilo število vrst predmetov, ki so dandanes predmet zbiranja in posledično tudi avkcijske ponudbe – tu je treba pomisliti na svetove športa, filma, pop kulture in podobnega, častitljivo vzdusje dražb preteklih časov pa so temeljito spremenili tudi novi mediji, prvenstveno internet. Opaža, da so kupci vedno manj tudi poznavalci: za določene vrste predmetov, na primer za preproge ali predmete iz srebra, ni več zanimanja, ker večina kupcev preprosto ne ve, za kaj pri stvari gre. Danes ljudje kupujejo vsevprek, samo da bi imeli v stanovanju kako starino ali da bi jih kak predmet spominjal na znano osebnost, posedovanje starih ali spominskih predmetov je sestavni del življenjskega stila.

Sledila je skupina predavanj o »povpraševanju«, ki so razčlenjevala obseg umetnostne produkcije v določenih okoljih in določenem času, ob tem pa še »poslovne partnerje«, se pravi mojstre, naročnike ter specializirane trgovce in trge (Antwerpen, Pariz, London, Milano). Tu bo za slovenskega bralca zanimivo poročilo o referatu Dominique Rigaux, ki je obravnaval okoliščine nastajanja fresk v podeželskih cerkvah na področju Alp ob koncu srednjega veka. Gospa vodi projekt »PREALP«, ki ima za cilj popisati vse stenske slikarije v pokrajinah alpskega loka. Opozorila je, da v tem primeru ne gre za trgovino s podobami, marveč da je bil tu tržni objekt slikar. Še več, naročniki, vaške soseske, so s pomočjo slikarjevega čopiča spregovorili o sebi, o svojem vsakdanjem delu, o svoji samopodobi torej. Kot veliko odkritje tega projekta je bil predstavljen motiv Svete nedelje, ki se je na nekaj lokacijah (predstavljene so bile tri) pojavil v času med 1460 in 1480.

Naslednji sklop predavanj je bil posvečen produkciji. Ekonomisti so v svojem jeziku spregovorili o družbenih skupinah, ki so kupovale umetniške izdelke, o modnih temah, o posrednikih pri nakupu, o cenah, ki so vključevale oba elementa, stroške izdelave in vrednost glede na okus dobe, o distribuciji. Ker so mojstri živeli od dela svojih rok, so morali biti pozorni na dejstva, ki jih navadno ne povezujemo z umetnostjo: čas, ki so ga potrebovali za izdelavo podobe, se je od konca srednjega veka krajšal, svoje delovne postopke so racionalizirali in to se je odražalo tudi na izdelkih, posebno tistih, ki so bili delani za tržišče – teh pa je bila večina. Če se je slikar za neposrednega naročnika še potrudil za natančno izdelavo vseh potrebnih detajlov, pa se mu pri delih za trg minucioznost nikakor ni izplačala: modni žanri so vedno našli pot do manj izbirčnih kupcev. Določeni sloji so od 17. stoletja dalje na vsak način hoteli imeti med opremo svojih hiš tudi slike, moderne slike, pa četudi »na ducat ceneje«, ki so jih predstavljale serije »cezarjev«, krajin, beneških dam, živali ali tihožitij, kar je bil izum tega podob lačnega časa. Po takih izdelkih so pridno segali tudi najbolj petični.

V Angliji 18. stoletja, kakor sta v svojem referatu prikazala Maxine Berg (Norwich) in Matthew Craske (Oxford), so se pojavili trgovci z luksuznim blagom, ki so bili taki poznavalci, da so jih najemali za svetovalce pri opremi bivališč – predniki današnjih dizajnerjev. Izobraženi trgovci preteklih časov tudi v Evropi in ne le pri nas še čakajo, da bi stroka do dobra raziskala njihovo mesto v družbah po koncu srednjega veka in njihovo vlogo v zadevah okusa. Pri nas – in večinoma tudi drugje – so si elite pomagale kar s poznavalci iz lastnih vrst, ki so imeli znanje in oko za vse, s čemer se je moral obdati človek, ki je hotel kaj veljati. Ena takih osebnosti je bil v okolju dolenjskih gradov druge polovice 17. stoletja kanonik Matija Kastelec, ki je bil ne le literat in jezikoslovec, ampak tudi mojster stavbarstva in

svojim plemenitim sodobnikom avtoriteta pri takrat tako aktualnem preurejanju gradov. Valvasor pa je naravnost klasičen zgled, kako so med elitami nastajali novi svetovi odličnosti: potovanja, negovanje stikov in zbirateljstvo.

V temle zapisu sem lahko predstavila le majhen del bogate vsebine zbornika, ki poleg vseh referatov prinaša tudi diskusijo, ki je v tem okolju nikoli ni treba posebej spodbujati in je vedno zanimivo dopolnilo. Zbornik *Economia e arte Secc.XIII-XVIII. Atti della »Trentatreesima Settimana di studi«* 30 aprile–4 maggio 2001 je mogoče naročiti preko elektronske pošte inštituta: datini@mbox.comune.prato.it

Maja Žvanut